

ТЕРМІНОЗНАВСТВО. ЛЕКСИКОГРАФІЯ. СОЦІОЛІНГВІСТИКА

УДК 811.161.2'374.26

Т. О. Петрова

ПОЧАТКОВИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ТЕРМІНОГРАФІЧНОЇ КРИТИКИ (кінець XIX – поч. XX ст.)

Висвітлено особливості початкового етапу розвитку української термінографічної критики як самостійного наукового напрямку, що простежено наприкінці XIX ст. – на поч. XX ст. У її становленні важливе значення відіграють періодичні часописи. У тогочасних рецензіях відстежено факт формулювання завдань термінографічної критики, критеріїв оцінювання термінологічних словників, прагнення примножувати найкращі національні словникарські традиції. Виформовується зв'язок «словник ↔ рецензія», устанавлюється взаємовідношення термінографічної критики з термінографією. Експертування словників означеного етапу має українізаторський / націєцентричний характер.

Ключові слова: націєцентричний характер, рецензія, словник, словникарські традиції, термінографічна критика, термінографія, термінологічний словник.

Petrova T. The Initial Stage of the Ukrainian Terminographic Criticism Development (the End of the 19th – the Beginning of the 20th Century). *The initial stage peculiarities of the Ukrainian terminographic criticism development, traced at the end of the 19th – the beginning of the 20th century, are determined.*

The purpose of the article is to highlight the initial stage peculiarities of the Ukrainian terminographic criticism formation as an independent scientific direction within the period of the late 19th and early 20th century. The tasks of the article are: 1) to find out the specifics of practical activity in the field of criticism of terminographic sources in the specified period, 2) having analyzed critical publications on terminographic products, to identify the actualized principles of evaluating terminology dictionaries, the specific tasks of terminographic criticism of that time.

Periodicals play an important role in the Ukrainian terminographic criticism formation. It is determined that the professional competence and the beliefs of the critics in the field of terminology during the specified period had a significant influence on the formation of the national terminographic criticism principles. Contrary to the fact that the terminographic criticism issues of the analyzed period were not

officially considered as the problems of actually terminographic criticism, since the latter one had not yet been singled out as an independent terminology section, some of its actual problems were still highlighted in the reviews published in the scientific periodicals of that time. It is proved that the analyzed period of the terminographic criticism development was productive. The fact of formulation has been due to (1) the tasks of terminographic criticism, (2) the criteria and algorithm for evaluating dictionaries, as well as (3) the desire to multiply the best national dictionary traditions. The link "dictionary ↔ review", which is the basis of terminographic criticism, is determined, its connection with terminology is established. The examination of the terminographic sources of the specified stage has a Ukrainization / nation-centric character. The key principle in evaluating dictionaries is to resist everything which is of the moscow origin or foreign.

Key words: nation-centric character, review, dictionary, dictionary traditions, terminographic criticism, terminology, terminology dictionary.

Вступ

Попри те, що термінографічну критику як самостійну наукову дисципліну сьогодні ще не виокремлюють, є всі підстави стверджувати, що вона має власну історію розвитку, яку формували критики спеціальних джерел ще з кінця XIX ст. Завдяки праці цих фахівців нині й можливо усвідомити та відповідно описати *історію термінографічної критики* як окремого її наукового підрозділу, що сприятиме усвідомленню фактичного поступу національної науки в складний період української історії.

У часописі «Український альманах» 1831 р. міститься анонімна наукова розвідка «Несколько замечаний о критике», у якій пояснено сутність зв'язків критики з іншими науками: «Критика є найулюбленішою дочкою Філософії та найщирішою подругою Логіки» (Несколько замечаний о критике, 1831: 102). У цій роботі відстежено формулювання потреби виникнення критики на засадах постулатів аксіології, зокрема: «Почали шукати причини, чому щось подобається чи не подобається у висловлюваннях, описах, ході й порядку розповіді тощо. Таким, здається, був *перший початок Критики*» (Там само: 100). Також у зазначеній публікації здійснено, як видається, першу класифікацію *типів критики*, що була дещо примітивною і базувалася на актуалізації прикметників-епітетів, образних (метафоричних) висловів, що не характерні для мови науки, порівн.: (1) *шалена критика* («самозванка і найненависніший ворог істинної, постійної, здорової критики»); (2) *велична критика* («манірна придворна дама, з важливим

тоном»; «уважає за потрібне звернутися до самого автора, сміятися над його вчинками, вихованням, походженням»); (3) *холоднокровна критика* («вчиняє з письменниками точно так, як розсудлива і ніжна мати з дітьми, похвалюючи в них хороше і застерігаючи від поганого, з наміром зробити їх надалі обережнішими. Вона навчить нас правильному судженню» /Там само: 103–104/). З огляду на викладене, на наше переконання, вартий наслідування останній тип критики, обґрунтованість і вираженість якого може сприяти поліпшенню цінності кожної праці. Розуміючи суть *завдання критики* («не тільки в тому, щоб знаходити <...> погане, але і гідно захоплюватися хорошим»), укладач розглядуваної статті констатує, що філологи старанно шукають недоліки, «ще старанніше намагаються вколоти або обляти самого письменника» (Там само: 105). Як бачимо, сама ідея критики «зовсім змінилася, принизилася», і відповідно, «немає жодної користі від їх рецензій» (Там само: 105–106).

Переконуючи в хибності розуміння завдань і методів *літературної критики*, що «повинна давати напрям літературної продукції, кермувати нею», І. Франко в статті «Слово про критику» (1896) наголошує: «Колись і критики <...>, може, і думали так, що вони можуть командувати <...>, та думка така давно закинена» (Франко, 1896: 31). Він пояснює, що «часи, в котрих переважає командуюча критика <...>, се, часи вузького педантизму, схолястики, упадку творчості і упадку доброго стилю в мові» (Там само: 31). На думку цього дослідника, упродовж історії всіх народів «критика ніколи не була керманичем для літературної творчості, а завсігди шкутильгала за нею, обчислювала готові вже здобутки, пояснювала їх, що так скажемо: розжовувала для публіки, популяризувала для широкого загалу» (Там само: 31). Так і термінографічна критика впродовж своєї історії розвитку поволі «шкандибає» за термінографією.

І. Франко пропонує своє розуміння критики: «Хотячи чи не хотячи, вона мусить бути не догматичною, а аналітичною, не дедуктивною, а індуктивною» (Там само: 31). Одночасно вчений наголошує, що обов'язок рецензента – пояснити, чому він критикує: «він повинен висказати словами, обставити аргументами, підвести під якісь висші прінципи, мову чуття перекласти на мову розуму», «може, <...>, сперечати ся з автором» без упередженого ставлення (Там само: 32). Безсумнівно, ці твердження І. Франка актуальні й сьогодні.

Відповідаючи на лист до редакції наприкінці 10-х рр. XX ст., В. Старий (це псевдонім, його справжнє прізвище – В. Королів), редактор часопису «Книгарь», розкриває специфіку роботи критика: «дефекти, що будуть у роботі автора, одмічає критик-рецензент. Для чого те робиться, – мабуть не годиться тлумачити людям, що пишуть і друкують свої книжки. <...> чи ви мали потрібні для роботи матеріяли, чи ні – рецензентові знати не треба, бо він пише про те, що бачить перед собою в друку, а не про те, що могло би бути» (Старий, 1918: 796).

На сьогодні відомі поодинокі праці, присвячені вивченню історії розвитку термінографічної критики як самостійного наукового напрямку (Петрова, 2018; Петрова, 2021), утім це питання не отримало ретельного дослідження і не стало об'єктом спеціальної уваги науковців, що й зумовлює потребу наукових пошуків у відповідному аспекті й засвідчує актуальність цієї розвідки.

Мета пропонованої наукової студії – висвітлити особливості початкового етапу становлення української термінографічної критики як самостійного наукового напрямку від кінця XIX ст. до поч. XX ст.; завдання: 1) з'ясувати специфіку практичної діяльності в галузі критики термінографічних джерел в означений період; 2) проаналізувавши критичні розвідки щодо термінографічної продукції; 3) виявити актуалізовані в них принципи оцінювання термінологічних словників, конкретні завдання тогочасної термінографічної критики.

Методи дослідження

Серед основних дослідницьких методів виокремимо прийом *спостереження*, що використаний для систематичного сприйняття аналізованого матеріалу з метою осмислення його особливостей, *описовий* – для викладу основних постулатів праці та здійснення узагальнень результатів дослідження, *аксіологічний* метод дає змогу з'ясувати ціннісні орієнтації критиків словників, визначити критерії та принципи їх оцінювання, а *лексикографічний аналіз* слугує для визначення й характеристики лексикографічних параметрів словника, актуалізованих у тогочасних рецензіях; частково залучено й *елементи прийому кількісних підрахунків*, що стосуються з'ясування кількості рецензій на термінографічну продукцію, надрукованих у розглядуваний період за окремими роками, а за допомогою порівняльного аналізу робимо при цьому певні узагальнення.

Виклад основного матеріалу

Кінець XIX ст. в історії української термінографічної критики позначений дією Валуєвського циркуляра (1863) та Емського указу (1876). Через утиски українськомовних джерел у Наддніпрянській Україні центром національної наукової діяльності стає Галичина (Львів).

Якщо друкувати спеціальні джерела в Україні починають у середині XIX ст. (див.: Петрова, 2019), то *перші критичні публікації*, у яких оцінюють термінологічний матеріал, з'являються в середині 90-х рр. XIX ст. У становленні термінографічної критики важливе значення мали періодичні часописи, що стимулювали її поступ систематичністю і ритмічністю виходу, а також виокремленням спеціальних рубрик чи розділів, які стосуються термінографічної критики, у їх структурі.

Початки української термінографічної критики як самостійного наукового напрямку сягають кінця XIX ст. Оцінювання термінографічних джерел на етапі закладання його основ здійснюють рецензенти, які володіють фаховою компетенцією, а саме: (а) достатнім рівнем знань словникарської науки, (б) сукупністю прийомів аналізу словників, (в) відповідними практичними навичками їх укладання, (г) необхідною критичною інформацією. Починає виформовуватися зв'язок *словник ↔ рецензія*, що лягає в основу напрямку *термінографічної критики*, а відповідно, устанавлюється її взаємовідношення з термінографією.

Зокрема, у головному серійному виданні НТШ «Записки Наукового Товариства імені Шевченка» (Т. VIII, кн. 4) за 1895 р. відстежуємо розлогу (на трьох сторінках) рецензію «М. Уманець і А. Спілка. Словарь російсько-український, т. I.: А–К., т. II: Л–П. Льв., 1893 і 1895, т. I – ст. 318, т. II – ст. 286 + IV» (Б., 1895: 55–58). Аналізуючи цей перекладний словник, рецензент підкреслює статус української мови як мови європейської та констатує: «Мати словари <...> найвидатніших європейських мов з українсько-руським перекладом стало давно вже в нас конечною потребою; але <...> в сьому напрямку не маємо майже нічого» (Там само: 55). Критик приділяє значну увагу недосконалості перекладу російських термінологічних одиниць правознавчої, анатомічної, математичної наук, зауважуючи, що «поруч <...> і українські неологізми, і суто-народні слова, і перекручені російські слова

(з міського жаргону), яким зовсім не місце в словарі такого типу», порівн.: «Адвокатъ – адвокатъ, повиренний (рос.), ходак (!), ходатаръ (жарг. рос. ходатай), старатель (??)» (Там само: 57), «Анатомировать – потрошити (?), требушити (рос. і не того значіння), пороти (?), різати, карбувати» (Там само: 58), «Ариѳметика – арифметика, щотниця (не вдало на московський взірць сковане: щот (счесть) = лік, лічба, рахунок)» (Там само: 58). Висновкуючи, рецензент указує на значущість цього видання: «<...> словарь <...> дасть багатий материял словарный, і стає дуже корисною вкладкою в нашу літературу» (Там само: 58). Натомість і автори словника, і його експерт не розкрили свого авторства. Під публікацією критик підписався однією літерою «Б.», сучасні джерела уналежнюють її Є. Тимченкові, очевидно, спираючись на відомий його псевдонім Богун.

З-поміж тематичних напрямів першого всеукраїнського літературно-наукового, громадсько-політичного часопису «Літературно-науковий вістник» виокремлена й рубрика *критики*. Журнал поширював інформацію про українські надруковані книги й словники, мав статус на зразок західноєвропейських «revue» (див. таблицю). У першому його томі, зокрема в розділі «Бібліографія», відстежуємо замітку без підпису (імовірно, створену редакцією) про працю «Д-р Осип Ростафинський: Ботаніка на низщі кляси шкіл середних. На язык русский переложив Иван Верхартський. Львів. 1898. Сторін 80. Ціна оправленого примірника 70 кр.» (1898). Зазначено, що це друге видання підручника, який «вийшов 1896 р. під заг.: Ботаніка на висші кляси шкіл середних після учебника д-ра Осипа Ростафинського, зладив Ів. Верхратський» (*Літературно-науковий вістник*, 1898: Т. 1: 201). Наголошено, що крім «шкільного знання сї видання проф. Верхратського, зсвісного у нас збирача народної термінології, мають і наукове значіне власне задля своєї термінології; показчики руських і латинських примірів, доданої в кінці обох підручників, улегшують користане з них з сього погляду» (Там само: 201). Позитивна оцінка праці стосується насамперед науковості дібраного термінологічного матеріалу, а також якісно укладеного показчика термінів.

Пожавлення суспільно-політичного життя, наукової та освітнянської роботи інтенсифікувало видавничу справу, спеціальне словникарство, а також і його критику. Осередками оцінювання термінологічних словників упродовж 00–10-х рр. ХХ ст. стають Львів

і Київ, що пов'язано з активним друкуванням наукових журналів у названих містах. Ці роки позначені духом звільнення «нашого народу з московського політичного поневолення», що одночасно означувалося «змаганням визволитися з дужчого ще поневолення, поневолення духовного, чужекультурного» (Тимченко, 1918: 912). Духовні сили нації, пригнічені «чужоземним державним гіпнозом», «живо прокинулися до творчої роботи, підвищення культурного рівня і реставрації національних форм життя» (Там само: 912). Чинністю Емського указу на поч. XX ст., що, як відомо, діяв до 1905 р., користувалися управлінці, забороняючи українські видання. Події революції 1905–1907 рр. посилили боротьбу українців за свободу і рівноправність рідної мови з іншими мовами, насамперед російською. У цей період учені визначають вартість якісного словника як коштовної речі, порівн.: «Гарний словник – коштовна річ для нашого часу, часу пробудження української самосвідомости» (Огієнко, 1909: 200).

На початку першого десятиліття XX ст. термінографічні роботи критикують поодинокі й досить “стримано”, зосереджуючись на бібліографічному описуванні й аналізуванні форми, специфіки праці. Зокрема, 1902 р. в «Літературно-науковому вістнику», у його розділі «Хроніка і бібліографія», у підрозділі «І. 3 літератури і науки», розміщено коротке повідомлення оцінювального характеру «Англійський науковий словник» про видання «Cyclopaedia Britannica», створене в Англії. Крім того, під текстом рецензії інформацію про автора подано однією літерою – «В». Особу автора цієї публікації (як і низки деяких інших) складно визначити, оскільки в розглядуваному журналі виявляємо тенденцію не встановлювати авторства дописувачів.

У кінці аналізованого десятиліття з'являються розлогі критичні публікації. Наприклад, 1909 р. в згадуваному часописі вміщено дві рецензії. Експертуючи «Українсько-Російський словник» (1909) В. Дубровського, І. Огієнко оцінює і якість репрезентування термінів у цьому словнику (Огієнко, 1909: 200). Критик дорікає авторові праці, що він не наслідував кращий лексикографічний досвід, щоб уникнути хиб: «Чомусь же повинен навчати нас попередній досвід, і починати діло спочатку, наче б то його ніхто й не робив, не корисно і незручно. А то можна покласти багато праці та сили, та тільки буде віз “і нинѣ там”...» (Там само: 201). І. Огієнко незадовільно оцінює (1) передмову словника («написану настільки темно й незрозуміло,

що з неї годі довідатися і про метод словника і про мету його» /Там само: 201/), а також (2) джерела («Джерела <...> зазначено тільки загально. Читачеві ж то дуже незручно, бо повинен же він знати, з чим має діло, що було підвалиною словника і чи не гнилі часом ті підвалини» /Там само: 201/), (3) його неповноту (Там само: 202) тощо. Критик робить закид і щодо побудови джерела, адже за зразок обрано російський словник видання Іогансона, а слід було б «взяти кращі твори європейські», при цьому називає німецьке видання, маркуючи його як «останнє слово подібної літератури» (Там само: 202). Викладене дає змогу констатувати факт *формулювання критеріїв, закладення основ алгоритму оцінювання словників* та прагнення примножувати найкращі *національні словникарські традиції* і запозичувати передовий європейський досвід.

У рецензії на німецько-український «Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового Товариства імени Шевченка. Том XII під редакцією Івана Верхратського, д-ра Володимира Левицького і д-ра Стефана Рудницького; р. 1908, у Львові» (1909) В. Щербаківський детально аналізує праці І. Верхратського та С. Рудницького. Критик підкреслює значущість актуалізованих ними шляхів і способів добирання терміноматеріалу для заповнення браку, що відчувався під час складання праць, перекладу одиниць, як-от: екскурсії, мандри Галичиною, записування термінів від народу.

З початком Першої світової війни царський уряд посилив утиски українського слова, а відповідно, українських видавництв, періодики, почалися переслідування українського національно-культурного руху тощо. Із січня 1915 р. знову набуває сили Емський указ. Натомість у цей період критики визначають принципи відображення національних одиниць в українських словниках, порівн.: «В словниках українських конче потрібно розділити пшеницю та плевели, повинно зробити так, щоб читач особливо мало свідомий української мови, міг знати, яке слово справді українське, а яке псевдо-українське, яке “коване”» (Огієнко, 1909: 202). Крім того, рецензенти в оцінювальних працях підкреслюють, що в час, «коли з офіційно-урядового небуття, мов спопелілий фенікс, відроджується наша мова, відчувається потреба в систематизації того лексичного матеріалу, що потрібен для тої чи іншої спеціальности. Тим-то чимало з наших письменних людей поставило <...> завдання систематизувати ті народні терміни, які

або ж ще збереглися тільки по глухих кутках України, або й зовсім витіснилися з ужитку багатолітнім впливом московщини і zostались лише в старих книгах» (Королів 1918а: 338–339). Як бачимо, окреслюються *завдання національної термінографії* того часу. Зауважмо, що історичну назву держави й території *московщина* українські вчені вже тоді сміливо пишуть з малої літери, передаючи зневажливе ставлення до неї.

Період Української революції (1917–1921) вирізняється “книжковим бумом”, сплеском розвитку книгодрукування та преси як одного із чинників культурного становлення української нації, стимулювання відчуття національної свідомості. Як наслідок підвищується попит на українські праці, спостерігається “книжковий голод”. «Немає книжки!» – такий чується звідусіль крик, викликаний тим голодом на книжку, якого й задовольнити зараз неможливо» (Єфремов, 1917: 52). Можемо припустити, що відчутним був і «голод на словники». Однак видрукувана в наступні роки значна кількість термінографічних джерел, зрозуміло, потребувала підвищення їх якості. У кінці 10-х рр. XX ст. критики досить категоричні у своїх судженнях щодо значущості окремих оцінюваних словників, порівн.: «Це видання треба нищити, бо воно непридатне до вживання» (Тимченко, 1917: 8); «Загальне вражіння від словничка – середнє; словничок особливої користі не дасть, але й шкоди не зробить» (Паночіні, 1918а: 656); «роботу зроблено не уважно, по-казенному, і тому вона піде не на користь, а, безперечно, на шкоду справі» (Королів, 1918b: 744). Деякі критики рішуче висловлюються про *необхідність запровадження покарання за укладання неякісних словників*, порівн.: «Чи не можна-б було законодавчим шляхом встановити кару за видання подібних “книжок”» (Паночіні, 1918b: 529). Відповідно, тоді постала нагальна потреба в системному експертуванні нової опублікованої словникарської спеціальної продукції.

1917 р. поновлює роботу «Літературно-науковий вістник», у його річнику Т. І. XVIII, Кн. IV О. Курило друкує рецензію на «Короткий російсько-український словничок термінів природознавства та географії» (1917) К. Дубняка. У кількох абзацах тексту рецензії дослідника лаконічно, але обґрунтовано, коментує недоліки видання на мега-, макро- й мікрорівні. У підсумку зазначена науковиця доходить висновку, що словник непридатний до вживання.

Водночас із вересня 1917 р. в Києві розпочинає діяльність критико-бібліографічний щомісячний часопис «Книгарь», що відіграє важливу роль у формуванні національної критики термінографічних джерел. Активними авторами критичних публікацій того часопису стали В. Королів, Є. Лукасевич, С. Паночіні, П. Синицький, Є. Тимченко та ін. (див. таблицю). «“Книгарь” при участі відомих українських <...> знавців з різних спеціальностей дає оцінку кожного видання; оповідає про його зміст, зазначає його якості й хиби» (Книгарь, 1919: 1712). До того ж у структурі журналу виокремлено розділ «Нові видання», де викладено інформацію про надіслані до редакції праці, які щойно побачили світ. Наприклад, у числі 12–13 відстежуємо таке повідомлення про «Російсько-Український словничок медичної термінології» (1818) (Книгарь, 1918: 799) і в цьому самому числі, у розділі «Справочники», – рецензію на нього В. Короліва (Королів, 1918b: 741–744). Отже, часопис сповіщає про опублікування словника, а в рецензії – про результати його аналізування. Такий підхід уможлиблює здійснення підрахунків кількості надрукованих і кількості прорецензованих словників, наприклад, за рік, десять років тощо. Відповідно, це дає змогу постійно (1) здійснювати (а) спостереження за процесом рецензування в Україні, (б) ведення статистики, а головне, (2) убезпечувати нові словники від недоліків.

У розглядуваному журналі «Книгарь» упродовж 1917 р. надруковано дві рецензії, 1918 р. в ньому опубліковано найбільшу кількість рецензій у висвітлюваному періоді – 11 праць, а 1919 р. – дві наукові розвідки (див. таблицю).

Через певні й об’єктивні, і суб’єктивні чинники, зокрема нестійність політичної ситуації в тогочасній Україні, тривалість воєнних дій, зміну однієї влади іншою, складний економічний стан, дефіцит паперу та друкарської техніки, підвищення ціни на продукцію припиняють роботу деякі журнали, а відповідно, гальмується і *критика термінологічних словників*. Зокрема, «Книгарь» згорнув свою діяльність на поч. 1920 р. через «непереможні труднощі в справі здобуття дозволу на друк і папір», що цілеспрямовано створювала радянська влада (Книгарь, 1920: Ч. 29–31). Робота щодо *національного будівництва* цього періоду сповнена труднощів і перешкод з боку знищувальної сили. «В міру того, як керма уряду грою історичної випадковості стала переходити знову до рук московських, творча

робота в інституціях наших починає уповільнюватися, спиняється і почасти нищитись від рук ворожих елементів, що де-далі дужчають в своїх істеричних викриках про переважність московської культури над нашою і через те начеб то її обов'язковість для нас» (Тимченко, 1918: 912). У цьому вбачаємо вияв лінгвонаціоналізму, нетерпимості до української лінгвокультури. Зауважмо, Т. Космеда інтерпретує термін *лінгвонаціоналізм* як «складник ідеології, державної мовної політики загалом, за якою перевагу надають певній “свій” мові, а інші мови вважають “нижчими”, такими, вивчати які немає потреби» (Космеда, 2019: 479).

Попри нетривалість існування окремих журналів (напр., «Книгарь») і водночас рясність рецензій на їх сторінках, а також довгочасність виходу інших (напр., «Літературно-науковий вістник»), але з пунктирним оцінюванням у них словників, усе ж таки періодичні видання мали надзвичайну вагу в становленні української термінографічної критики. У розміщених у цих часописах рецензіях (20 од.) (див. таблицю) згенеровано основні підходи до рецензування словників. У цих працях (а) формуються *аксіологічні традиції* української термінографічної критики кінця XIX ст. – поч. XX ст., (б) викристалізовується її *методологія*, (в) конкретизуються *принципи оцінювання словників*.

Таблиця

Критичні публікації в часописах «Літературно-науковий вістник», «Книгарь» кінця XIX ст. – поч. XX ст.

Рік	Том / Число	Критичні публікації, їх автори	К-сть публ./р.
<i>Часопис «Літературно-науковий вістник»</i>			
1898	Т. 1	«Д-р Осип Ростафинський: Ботаніка на низщі кліаши шкіл середних. На язык руский переложив Іван Верхартський. Львів. 1898. Сторін 80. Ціна оправлено-го примірника 70 кр.»	1
	Т. 2, Т.3, Т. 4	—	
1899	Т. 5, Т. 6, Т. 7, Т. 8	—	
1900	Т. 9, Т. 10, Т. 11, Т. 12	—	
1901	Т. 13, Т. 14, Т. 15, Т. 16	—	

Рік	Том / Число	Критичні публікації, їх автори	К-сть публ./р.
1902	Т. 17, Т. 18	-	1
	Т. 19	В. «Англійський науковий словник»	
	Т. 20	—	
1903	Т. 21, Т. 22, Т. 23, Т. 24	—	
1904	Т. 25, Т. 26, Т. 27, Т. 28	—	
1905	Т. 29, Т. 30, Т. 31, Т. 32	—	
1906	Т. 33, Т. 34, Т. 35, Т. 36	—	
1907	Т. 37, Т. 38, Т. 39, Т. 40	—	
1908	Т. 41, Т. 42, Т. 43, Т. 44	—	
1909	Т. 45	—	2
	Т. 46	І. Огієнко «Українсько-Російський словник В. Дубровського. Редакція І. Стешенка. Видавництво «Час» у Києві, 1909; 318 ст., ціна 75 коп.»; В. Щербаківський «Збірник математично-природописно-лікарської секції Наукового Товариства імені Шевченка. Том XII під редакцією Івана Верхратського, д-ра Володимира Левицького і д-ра Стефана Рудницького; р. 1908, у Львові»	
	Т. 47, Т. 48	—	
1910	Т. 49, Т. 50, Т. 51, Т. 52	—	
1911	Т. 53, Т. 54, Т. 55, Т. 56	—	
1912	Т. 57, Т. 58, Т. 59, Т. 60	—	
1913	Т. 61, Т. 62, Т. 63, Т. 64	—	
1914	Т. 65, Т. 66, Т. 67	—	
1917	Т. 68	О. Курило «Короткий російсько-український словничок термінів природознавства та географії. Зладив К. Дубняк, вчитель Кобеляцької комерційної школи. Миргород, 1917 р. Стор. 31. Ціна 35 к.»	1
1918	Т. 69, Т. 70, Т. 71, Т. 72	—	

Рік	Том / Число	Критичні публікації, їх автори	К-сть публ./р.
Часопис «Книгарь»			
1917	Ч. 1	Є. Тимченко «Шкільна термінольоґія»	2
	Ч. 2	С. Паночіні «Короткий російсько-український словничок термінів природознавства та географії. Зладив К. Дубняк. Миргород, 1917 р., ст. 31. Вид. 2-е. Ціна – 35 коп.»	
	Ч. 3, Ч. 4	—	
1918	Ч. 5	І. Свенціцький «Грох-Грохольський Ю. Російсько-український словничок ґрама-тичних термінів. (Додаток до «Коротенької початкової ґраматики»). м. Козятин. 1917 р. 15 ст. 16 коп.»	11
	Ч. 6	В. Королів «Прокіп Адаменко. Меді-цинський словничок. Матеріал для української медіцинської термінольоґії. В-во «Рідна Стріха», Могилів на Под. 1917 р. стор 40, ц. 45 коп»; П. Синицький «Короткий Російсько-Український практичний Словник. Видання Пол-тавського Правничого Товариства. Кременчук. 1918 р., стр. 36, ц. 90 коп.»	
	Ч. 7, Ч. 8	—	
	Ч. 9	С. Паночіні «Фізична термінольоґія. (Російська-Українська). Уложив педа-гогічний гурток слухачів Вінницького учительського інституту. Вінниця, 1918 р. Ст. 32»	
	Ч. 10	В. Дубянський «А. Хомик. Коротка географія України. Ч. I (фізична). Київ. 1918 р. Вид. Т-ва «Вернигора». Ст. 32, з 9 малюнками. Ц. 50 коп»; П. Си-ницький «Е. Ванько. Кишеньковий Російсько-Український правничий словник. Для адвокатів, суддів, нотарів та урядовців.	

Рік	Том / Число	Критичні публікації, їх автори	К-сть публ./р.
1918	Ч. 10	Вирази цивільного, карного та Адміністративного права. Нотаріальні вирази. Канцелярські речення. Політичні вирази. Київ. 1918 р. Стор. 16. Ціна 1 карб.»; Ф. Гавриш «В справі одного видання словника Б. Грінченка»	
	Ч. 11	Є. Лукасевич «Лікарські і пахучі рослини. Вказівка культури збирання цілющих вданнів і споживку. Склав Д. Максименко. Полтава. 1918 року. Стор. 88. Ціна 2 карб.»; С. Паночіні «Вікул М. Російсько- український словник термінів фізики і хімії. Гадяч, 1918 р. Ст. 41. Ціна 65 коп.»	
	Ч. 12–13	В. Королів «Російсько-Український Словничок Медичної Термінології. Видання “Українських Медичних Вістей”. К. 1818. Стор. 31. Ц. 80 коп.»	
	Ч. 14	—	
	Ч. 15	Є. Тимченко «Термінологічний збірник Міністерства Шляхів. Ч. 1. Київ. 1918. 1–64, 80; Московсько-український термінологічний словник. Додаток ч. 1 до першого числа Термінологічного Збірника Міністерства Шляхів. Київ, 1918. 1–24, 160; Українсько-московський термінологічний словник. Додаток ч. 2 до Ч.1 Термінологічн. Збірника Міністерства Шляхів. Київ. 1–24, 160»	
	Ч. 16, Ч. 17, Ч. 18	—	
1919	Ч. 19	А. Ніковський «Термінологічний Збірник Міністерства Шляхів. Виходить неперіодично у Києві. Ч. 1. Видання офіційальне. 15 жовтня 1918 року. Київ. Стор. 64. 8-0, ціна 5 гривень»	2

Рік	Том / Число	Критичні публікації, їх автори	К-сть публ./р.
1919	Ч. 20, Ч. 21, Ч. 22, Ч. 23, Ч. 24	—	2
	Ч. 25–26	<i>С. Паночіні</i> «Словник української фізичної термінології (Проект). Відбитка з 1 тому «Матеріялів до української природничої термінології». Вид. Термінологічної Комісії Природничої Секції Українського Наукового Товариства. Київ, 1918. Ст. 133. Ц. 18 гр»	
	Ч. 27, Ч. 28	—	
1920	Ч. 29–31	—	
Усього			20

У центрі уваги *національної термінографічної критики* окреслюються, за авторськими спостереженнями, такі **проблеми укладання термінологічних словників**: 1) необхідність вичерпного викладу інформації в передмові; 2) потреба вироблення принципів добирання термінів до реєстру, а також у зоні перекладу, зокрема, критики діагностують (а) новотвори на московський штиб, москалізми (московізми) (Тимченко, 1917: 10), «ковані на скору руку» слова й вирази (Синицький 1918: 340), невдалі новотвори, не зв'язані з народною мовою (Королів, 1918а: 339), «нечепурні, кострубаті слова» (Паночіні, 1918а: 656); «не-доладу викована» лексика (напр., *жіноча чепурня*) (Ніковський, 1919: 1210); (б) невдалі переклади (Тимченко, 1917: 7–8, 10); «легенько “українізовані” <...> сяк-так перекладені на мову українську», неможливість розібратися, «котра половина словника російська, а котра українська: арфа – арфа», «німа термінологія», «самостійний переклад» (Паночіні, 1918b: 528); «є слова, ніби перекладені на московську, а не українську мову» (Королів, 1918b: 743); 3) неповнота словника (Паночіні, 1918а: 656; Тимченко, 1917: 9), “вбоге” відображення термінології наукової галузі (Королів, 1918b: 742) тощо; 4) необхідність використання значущих, ґрунтовних джерел (Огієнко, 1909: 201). Висвітлення критичних положень дасть змогу осмислити, “оживити” або виробити нові оптимальніші підходи, принципи оцінювання термінологічних словників.

Висновки

1. Зародження української термінографічної критики відбувається в складних суспільно-політичних умовах другої половини 90-х рр. XIX ст. – поч. XX ст. У її становленні важливе значення відіграють такі часописи: «Записки Наукового Товариства імені Шевченка», «Книгарь», «Літературно-науковий вістник». Суттєвий вплив на формування принципів термінографічної критики впродовж означеного етапу мали напрацювання таких рецензентів, як В. Королів, О. Курило, Є. Лукасевич, І. Огієнко, С. Паночіні, Є. Тимченко та ін.

2. Усупереч тому, що офіційно питання термінографічної критики кінця XIX ст. – поч. XX ст. не розглядалися як проблеми саме термінографічної критики, оскільки її як розділу термінографії ще не існувало, усе ж вони активно висвітлювалися в рецензіях, опублікованих у науковій періодиці. Аналізований етап розвитку критики фахових словників був продуктивним. Установлено факт формулювання *завдань термінографічної критики*: (а) системне експертування нової надрукованої термінографічної продукції, (б) вироблення *критеріїв та алгоритму оцінювання словників* (покрокове рецензування їх побудови, передмови, джерел, реєстру тощо), а також (в) прагнення примножувати найкращі національні словникарські традиції та запозичувати новаторський європейський досвід.

3. Тогочасні критичні публікації неоднорідні, відрізняються обсягом, кількістю розглядуваних джерел (в одній рецензії можуть розглядати чотири праці), деякими композиційними особливостями, аргументами мотивування.

4. Експертування термінографічних джерел означеного етапу має *українізаторський / націєцентричний характер*. Ключовий принцип оцінювання словників – відмежування від “московських моделей”, “московських форм”, “московських налад”, опір усьому московському, чужому.

Перспективу дослідження простежуємо в потребі висвітлення особливостей наступних етапів розвитку термінографічної критики в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Б. (1895). М. Уманець і А. Спілка. Словарь російсько-український, т. I.: А–К., т. II: Л–П. Льв., 1893 і 1895, т. I – ст. 318, т. II – ст. 286 + IV. *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка*, VIII (4), 55–59. 2. **Несколько** замечаний о критике. (1831).

Український альманах», 98–106. 3. **Гавриш, Ф.** (1918). В справі одного видання словника Б. Грінченка. *Книгарь*, 10, 561–564. 4. **Єфремов, С.** (1917). Голод на книжку. *Книгарь*, 2, 52–54. 5. **Книгарь.** (1918), 12–13, 799; (1919), 25–26, 1712. 6. **Королів, В.** (1918a). *Прокіп Адаменко. Медичинський словничок*. Матеріал для української медичинської термінології. В-во «Рідна Стріха», Могилів на Под. 1917 р. стор. 40, ціна 45 коп. *Книгарь*, 6, 338–339. 7. **Королів, В.** (1918b). Російсько-Український Словничок Медичної Термінології. Видання «Українських Медичних Вістей». К. 1818. Стор. 31 in 32. Ц. 80 коп. *Книгарь*, 12–13, 741–744. 8. **Космеда, Т. А.** (2019). «Сильна нервова система» української мови: (окреслення актуальної проблематики української лінгвоконфліктології). В *Теорія лінгвістичних парадигм*. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД» (с. 474–495). 9. *Літературно-науковий вістник*. (1898), 1, 201. 10. **Огієнко, І.** (1909). Українсько-Російський словник В. Дубровського. Редакція І. Стешенка. Видавництво «Час» у Києві, 1909; 318 ст., ціна 75 коп. *Літературно-науковий вістник*, XII / IV (46), 200–205. 11. **Паночіні, С.** (1918a). Вікул М. Російсько-український словник термінів фізики і хімії. Гадяч, 1918 р. Ст. 41. Ціна 65 коп. *Книгарь*, 11, 655–656. 12. **Паночіні, С.** (1918b.). Фізична термінологія. (Російська-Українська). Уложив педагогічний гурток слухачів Вінницького учительського інституту. Вінниця, 1918 р. Ст. 32. Ціни не зазначено. *Книгарь*, 9, 527–529. 13. **Петрова, Т.** (2019). Витоки й становлення української термінографії. *Лінгвістичні студії*, 37, 20–25. DOI: <https://doi.org/10.31558/1815-3070.2019.37.3>. 14. **Петрова, Т. О.** (2018). Українська термінографічна критика: від витоків до сучасності. *Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України*. Серія «Філологічні науки», 292, 208–217. 15. **Петрова, Т. О.** (2021). *Українська термінографічна критика: становлення, розвиток та перспектива (на матеріалі критичної оцінки термінологічних словників)*. Харків: Майдан. 16. **Синицький, П.** (1918). Короткий Російсько-Український практичний Словник. Видання Полтавського Правничого Товариства. Кременчук. 1918 р., стр. 36, ц. 90 коп. *Книгарь*, 6, 339–340. 17. **Старий, В.** (1918). Б. Заклинському. *Книгарь*, 12–13, 796. Тимченко, Є. (1918). Термінологічний збірник Міністерства Шляхів. Ч. 1. Київ. 1918. 1–64, 8⁰; Московсько-український термінологічний словник. Додаток ч. 1 до першого числа Термінологічного Збірника Міністерства Шляхів. Київ, 1918. 1–24, 16⁰; Українсько-московський термінологічний словник. Додаток ч. 2 до першого числа Термінологічн. Збірника Міністерства Шляхів. Київ. 1–24, 16⁰. *Книгарь*, 15, 912–914. 18. **Тимченко, Є.** (1917). Шкільна термінологія. *Книгарь*, 1, 6–10. 19. **Франко, І.** (1896). Слово про критику. *Житє і слово. Вістник літератури, політики і науки*, 5, 31–34.

REFERENCES

1. **B.** (1895). M. Umanets i A. Spilka. Slovar rosyisko-ukrainskyi, t. I.: A–K., t. II: L–P. Lv., 1893 i 1895, t. I – st. 318, t. II – st. 286 + IV [M. Umanets and A. Spilka. Russian-Ukrainian dictionary, t. I.: A–K., t. II: L–P. Lv., 1893 i 1895, t. I – p. 318, t. II – p. 286 + IV]. *Zapysky Naukovoho Tovarystva im. Shevchenka – Notes of the Scientific Society named after Shevchenko*, VIII (4), 55–59 [in Ukrainian].
2. **Neskolko zamechaniy o krytyke.** (1831) [Some notes about criticism]. *Ukrainskyi almanakh – Ukrainian almanac*, 98–106 [in Russian].
3. **Havrysh, F.** (1918). V spravi odnogo vydannia slovnyka B. Hrinchenka [In the case of one edition of B. Grinchenko's dictionary]. *Knyhar*, 10, 561–564 [in Ukrainian].
4. **Yefremov, S.** (1917). Holod na knyzhku [Hunger for a book]. *Knyhar – Knyhar*, 2, 52–54 [in Ukrainian].

5. **Knyhar**. (1918), 12–13, 799; (1919), 25–26, 1712 [in Ukrainian]. 6. **Koroliv, V.** (1918a). Prokip Adamenko. Meditsynskyi slovnychok. Materiial dlia ukrainskoi meditsynskoi terminolohii. V-vo «Ridna Strikha», Mohyliv na Pod. 1917 r. stor. 40, tsina 45 kop. [Prokip Adamenko. Medical dictionary. Material for Ukrainian medical terminology. Ed. «Ridna Strikha», Mohyliv on Pod. 1917, p. 40, price 45 kopecks]. *Knyhar*, 6, 338–339 [in Ukrainian].
7. **Koroliv, V.** (1918b). Rosiisko-Ukrainskyi Slovnychok Medychnoi Terminolohii. Vydannia «Ukrainskykh Medychnykh Vistei». K. 1818. Stor. 31 in 32. Ts. 80 kop. [Russian-Ukrainian Dictionary of Medical Terminology. «Ukrainian Medical News» publication. K. 1818. Page. 31 in 32. price 80 kopecks]. *Knyhar*, 12–13, 741–744 [in Ukrainian].
8. **Kosmeda, T. A.** (2019). “Synla nervova systema” ukrainskoi movy: (okreslennia aktualnoi problematyky ukrainskoi linhvokonfliktolohii) [“Strong nervous system” of the ukrainian language: (the outline of topical issues of the Ukrainian lingual conflictology)]. In *Teoriia linhvistychnykh paradyhm – Theory of linguistic paradigms*. Vinnytsia: TOV «Nilan-LTD» (pp. 474–495) [in Ukrainian]. 9. **Literaturno-naukovyi vistnyk – Literary and scientific herald**. (1898), 1, 201 [in Ukrainian]. 10. **Ohienko, I.** (1909). Ukrainsko-Rosiiskyi slovnyk V. Dubrovskoho. Redaktsiia I. Steshenka. Vydavnytstvo «Chas» u Kyivi, 1909; 318 st., tsina 75 kop. [Ukrainian-Russian dictionary by V. Dubrovsky. Edited by I. Steshenko. Chas Publishing House in Kyiv, 1909; page 318, price 75 kopecks]. *Literaturno-naukovyi vistnyk – Literary and scientific herald*, XII / IV (46), 200–205 [in Ukrainian]. 11. **Panochini, S.** (1918a). Vikul M. Rosiisko-ukrainskyi slovnyk terminiv fizyky i khimii. Hadiach, 1918 r. St. 41. Tsina 65 kop. [Vikul M. Russian-Ukrainian dictionary of terms of physics and chemistry. Gadyach, 1918, pages 41, price 65 kopecks]. *Knyhar*, 11, 655–656 [in Ukrainian].
12. **Panochini, S.** (1918b.). Fizychna terminolohiia. (Rosiiska-Ukrainska). Ulozhyv pedahohichniy hurtok slukhachiv Vinnytskoho uchytelskoho instytutu. Vinnytsia, 1918 r. St. 32. [Physical terminology. (Russian-Ukrainian). Formed a pedagogical group of students of the Vinnytsia Teachers' Institute. Vinnytsia, 1918 r. Pages 32]. *Knyhar*, 9, 527–529 [in Ukrainian]. 13. **Petrova, T.** (2019). Vytoky y stanovlennia ukrainskoi terminohrafii [Origins and development of Ukrainian terminography]. *Linhvistychni studii – Linguistic Studies*, 37, 20–25. <https://doi.org/10.31558/1815-3070.2019.37.3> [in Ukrainian]. 14. **Petrova, T. O.** (2018). Ukrainska terminohrafichna krytyka: vid vytokiv do suchasnosti [Ukrainian termonografical criticism: from origin to modern times]. *Nauk. visn. Nats. un-tu bioeursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Serii «Filolohichni nauky» – Scientific herald of national university of life and environmental sciences of Ukraine. Series «Philological Sciences»*, 292, 208–217 [in Ukrainian]. 15. **Petrova, T O.** (2021). *Ukrainska terminohrafichna krytyka: stanovlennia, rozvytok ta perspektyva (na materialy krytychnoi otsinky terminolohichnykh slovnykiv) [Ukrainian terminography criticism: formation, development and perspective (based on critical assessment of terminologydictionaries)]*. Kharkiv: Maidan [in Ukrainian]. 16. **Synytskyi, P.** (1918). Korotkyi Rosiisko-Ukrainskyi praktychnyi Slovnyk. Vydannia Poltavskoho Pravnychoho Tovarystva. Kremenchuk. 1918 r., str. 36, ts. 90 kop. [Short Russian-Ukrainian practical dictionary. Publication of the Poltava Law Society. Kremenchuk. 1918, p. 36, price 90 kopecks]. *Knyhar*, 6, 339–340 [in Ukrainian]. 17. **Staryi, V.** (1918). B. Zaklynskomu. [To B. Zaklynskyi]. *Knyhar*, 12–13, 796 [in Ukrainian]. 18. **Tymchenko, Ye.** (1918). Terminolohichniy zbirnyk Ministerstva Shliakhiv. Ch. 1. Kyiv. 1918. 1–64, 80; Moskovsko-ukrainskyi terminolohichniy slovnyk. Dodatok ch. 1 do pershoho chysla Terminolohichnoho Zbirnyka Ministerstva Shliakhiv.

Kyiv, 1918. 1–24, 160; Ukrainsko-moskovskyi terminolohichniy slovnyk. Dodatok ch. 2 do pershoho chysla Terminolohichn. Zbirnyka Ministerstva Shliakhiv. Kyiv. 1–24, 160 [Terminological collection of the Ministry of Roads. Part 1. Kyiv. 1918. 1–64, 80; Moscow-Ukrainian terminological dictionary. Appendix part 1 to the first issue of the Terminological Collection of the Ministry of Roads. Kyiv, 1918. 1–24, 16⁰; Ukrainian-Moscow terminological dictionary. Appendix part 2 to the first issue of Terminology Collection of the Ministry of Roads. Kyiv. 1–24, 16⁰]. *Knyhar*, 15, 912–914 [in Ukrainian]. 19. **Tymchenko, Ye.** (1917). Shkilna terminolohiia [School terminology]. *Knyhar*, 1, 6–10 [in Ukrainian]. 20. **Franko, I.** (1896). Slovo pro krytyku [A word about criticism]. *Zhytie i slovo. Vistnyk literatury, polityky i nauky – Life and a word. Herald of literature, politics and science*, 5, 31–34 [in Ukrainian].

Петрова Тетяна Олексіївна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри мовної підготовки, Державний біотехнологічний університет; вул. Алчевських, 44, Харків, 61002, Україна.

Tel.: +38-095-574-76-41

E-mail: t.petrova.science@gmail.com

<http://orcid.org/0000-0002-9534-9891>

Petrova Tetiana Oleksiivna – Candidate of Philological Sciences (Ph.D.), Docent, Associate Professor at the Department of Language Training, State Biotechnological University; 44 Alchevskykh Str., Kharkiv, 61002, Ukraine.

Надійшла до редакції 16 лютого 2023 року

CITATION

ДСТУ 8302:2015: Петрова Т. О. Початковий етап розвитку української термінографічної критики (кінець XIX – поч. XX ст.). *Лінгвістичні дослідження*: зб. наук. пр. Харк. нац. пед. ун-ту імені Г. С. Сковороди / гол. ред. О. В. Халіман. Харків, 2023. Вип. 58. С. 107–125. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.58.08>

АРА: Петрова, Т. О. (2023). Початковий етап розвитку української термінографічної критики (кінець XIX – поч. XX ст.). *Лінгвістичні дослідження*, 58, 107–125. DOI: <https://doi.org/10.34142/23127546.2023.58.08>